

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

Кафедра теорії та історії держави та права

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
до семінарських занять навчальної дисципліни
«Історія держави і права України»
обов'язкових компонент освітньої
програми першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

Кам'янець-Подільській 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
НУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави та права (протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробники:

1. Професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Кириченко В. Є.**
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**
2. Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Гудзь Т. І.**

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них :					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. ІДПУ як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України.	14	2	-	-	-	12	екзамен
Тема № 2. Держава і право України у стародавній час.	12	2	2			8	
Тема № 3. Держава і право України періоду середньовіччя.	30	4	10	-	-	16	
Тема № 4. Історія держави і права України Нового часу.	28	6	6	-	-	16	
Тема № 5. Держава і право України Новітнього часу.	36	10	8	-	-	18	
Всього за семестр № 1	120	24	26			70	

1. 1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами(заочна) форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальноїдисципліни						
	Всього	з ни х:					Вид контролю
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 3. Держава і право України періоду середньовіччя.	34	2	2			30	

Тема № 4. Історія держави і право України Нового часу.	38	4	4			30	екзамен
Тема № 5. Держава і право України Новітнього часу.	48	4	4			40	
Всього за семестр № 1	120	10	10			100	

2. Методичні вказівки до семінарських занять.

Тема № 1: ІДПУ як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України.

Семінарське заняття № 1: ІДПУ як наука і навчальна дисципліна.

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти з предметом і завданнями, основними методами та принципами дисципліни історія держави і права України її міждисциплінарними зв'язками та періодизацією.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. «Історія держави та права України» як наука і навчальна дисципліна.
2. Методи та принципи науки «Історія держави і права України».
3. Історія держави і права України в системі гуманітарних і юридичних наук.
4. Періодизація «Історія держави та права України».

Методичні вказівки:

Готуючись до відповіді на перше питання слід звернути увагу на значення, основні методи і принципи вивчення курсу «Історія держави та права України», а також на аналіз праць видатних українських істориків права. Цей предмет розглядає закономірності та особливості виникнення, становлення і розвитку різних форм держави та права на території України, а також державно-правові інститути і політичні системи у їхній історичній специфіці і хронологічній послідовності.

Відповідаючи на друге питання варто зосередити увагу на тому, що задля реалізації окреслених перед нею завдань кожна наука має цілий арсенал певних алгоритмів дій, що допомагають досягти поставленої мети. Такі алгоритми, або методи, має й історія держави і права України. Методи історії держави і права України – це сукупність прийомів, за допомогою яких забезпечується дослідження процесів виникнення та еволюції державно-правових інститутів. Історією держави і права України застосовуються як загальнонаукові методи (як-от: аналіз, синтез, індукція, дедукція і под.), так і спеціальні наукові: зокрема, формально-юридичний, порівняльно-історичний конкретно-історичний, структурно-аналітичний, культурологічний. Принципи курсу історії держави і права України – це ті ідеї, що лежать в основі науково-

пізнавальної діяльності, спрямованої на вивчення процесів виникнення та еволюції державно-правових явищ.

Даючи відповідь на третє питання варто відзначити, що історія держави і права України має розгалужені міждисциплінарні зв'язки. Насамперед даний навчальний курс тісно пов'язаний з теорією держави і права – загальнотеоретичною юридичною наукою. З поміж історико-правових наук наша навчальна дисципліна найбільш тісно пов'язана з історією політичних і правових вчень або історією вчень про державу і право. Окрім згаданих дисциплін історія держави і права широко застосовує досягнення низки спеціальних юридичних наук, як-от: криміналістики, судової статистики, судової психіатрії і под. Нарешті дослідники історії держави і права спираються на досягнення таких галузевих юридичних наук як конституційне (державне) право, адміністративне право, кримінальне право, цивільне право та інших.

При відповіді на четверте питання слід звернути увагу на те, що останнім часом набула популярності теорія про цивілізаційний поділ історії людства. Згідно з нею, історія людства складається з історії окремих цивілізацій. У контексті вивчення історії держави і права України найпоширенішою є наступна періодизація: Стародавні часи це IV тисячоліття до нашої ери – V століття; Середні віки VI – XVI ст.; Новий час XVII – до початку XX ст.; Новітній час та Час незалежності України з 1991 р. дотепер, на який припадає розбудова незалежної суверенної Української держави.

Питання цільових виступів:

1. Завдання навчальної дисципліни «Історія держави та права України».
2. Місце дисципліни історії держави і права України в системі навчальних юридичних дисциплін.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків :

Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

4. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

5. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 2: Держава і право України у стародавній час.

Семінарське заняття № 2: Виникнення права та державності на території України у стародавню добу.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про особливості державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період (VII ст. до н.е. – VI ст. н.е.).

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Виникнення перших державних утворень на території сучасної України.
2. Соціальна структура та правове становище основних груп населення скіфських ранньодержавних утворень та античних держав Північного Причорномор'я.
3. Державний лад міст-держав Північного Причорномор'я, Боспорського царства, скіфських ранньодержавних утворень.
4. Правові звичаї скіфів. Джерела та основні риси права античних держав Північного Причорномор'я.

Теми цільових виступів

1. Правове регулювання фінансових відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
2. Суд та процес в античних державах Північного Причорномор'я.
3. Правові взаємовідносини античних держав Північного Причорномор'я з Римом.
4. Грецька колонізація Північного Причорномор'я та її правова регламентація.
5. Понтійське та Боспорське царства.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання необхідно, насамперед, показати процеси формування державності на теренах Північного Причорномор'я, визначити основні етапи її зародження. Особливу увагу варто звернути на процеси

еллінської колонізації, виявити характерні риси її правової регламентації, пригадати основні поліси, які з'явилися на території України у VII-V ст. до н.е.: Ольвію на березі Бузького лиману (тепер біля с. Парутине Очаківського району Миколаївської обл.), Тіру на березі Дністровського лиману (тепер Білгород-Дністровський Одеської обл.), Херсонес (на місці сучасного Севастополя), Пантікапей (на місці сучасної Керчі у Криму), Керкіниду (на місці сучасної Євпаторії), Німфей на західному березі Керченської протоки, Тірітаку (на місці сучасного селища Аршинцеве поблизу Керчі), Феодосію (там, де розташоване сучасне місто) тощо.

Висвітлюючи друге питання слід розібратися в особливостях соціальної структури скіфського суспільства, а також виявити специфіку правового статусу різних категорій населення античних держав Північного Причорномор'я: політів, неповноправне населення, іноземців, рабів. Варто звернути увагу на той факт, що правовий статус громадян полісів за часів демократії, охоплював достатньо широке коло їхніх суб'єктивних прав. Вони мали доступ до Народних зборів,

могли брати участь у виборах, обіймати державні посади (тімухіом), мали право законодавчої ініціативи (пробулевсіс). Важливим було виключне право власності на нерухомість (енктісіс). Загальний правовий статус громадянина доповнювався ателією – правом на звільнення, від усіх прямих податків та мит, а також епігамією – правом укласти шлюб із громадянками даного полісу (хоча відносно жінок поняття громадянства може застосовуватися лише умовно). Інколи рішенням Народних зборів або Ради полісу громадянину могли надаватися й екстраординарні права – проєдрія, промантія тощо. Сукупність громадянських обов'язків найповніше було визначено у пам'ятці херсонеського права кінця IV – початку III ст. до н.е. – присязі громадян. Студенти мають уявити, що до неповноправного населення античних держав Північного Причорномор'я відносилися, насамперед, особи, які прибули з інших країн для постійного проживання. Зважаючи на особливості їхнього правового статусу, їх можливо віднести до категорії паройків, близьких за своїм юридичним становищем метекам, що проживали на полісних землях. Неповноправними були також вільновідпущеники – колишні раби, яким манумісійними актами було надано особисту свободу. До цієї ж категорії відносилися й вихідці з тубільного

«варварського» населення, що внаслідок процесів седентаризації, які особливо посилювалися з III ст. до н.е., перейшли до осілого способу життя.

Готуючись до відповіді на третє питання, необхідно пам'ятати, що грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я за формою правління були демократичними або аристократичними рабовласницькими республіками, незалежними містами-державами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії та протягом століть зберігали з ними союзні відносини, а також тісні економічні, юридичні та культурні зв'язки (наприклад Ольвія з Мілетом, Херсонес з Гераклією Понтійською). Тому й державний лад грецьких міст-колоній будувався на тих же засадах, що і державний устрій

античних полісів Греції. З'ясовуючи особливості державного устрою античних-міст Північного слід ретельно дослідити склад та компетенцію вищого органу законодавчої влади - еклесії. При цьому звернути увагу на різновиди нормативно-правових актів, що приймалися народними зборами. Далі слід розглянути порядок формування та компетенцію буле – постійно діючого органу виконавчої влади у містах-полісах. Треба з'ясувати склад Ради міста (голова Ради, члени Ради, секретар, термін обрання. Третьою ланкою міського управління були виборні колегії – магістратури або окремі посадові особи – магістрати. Опрацьовуючи це питання, треба проаналізувати порядок формування колегій, основні напрями діяльності, та їх роль в управлінні міст-держав Північного Причорномор'я. Окремо варто звернути увагу на повноваження та компетенцію таких посадовців, як архонти, стратеги, агораномі, номофілаки, ситони та ін.

Вивчаючи специфіку державно-правового устрою Боспорського царства слід звернути увагу на те, що це найдавніша рабовласницька держава зі столицею у м. Пантікапей, яка існувала з V ст. до н.е. і об'єднувала територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Слід звернути увагу, що Боспорське царство за формою правління було рабовласницькою монархією на чолі якого стояв цар, влада якого передавалася у спадщину. Царів Боспору затверджували римські імператори, які розглядали його як васальну державу. Досліджуючи центральні органи влади та управління Боспорського царства треба з'ясувати царські повноваження, як володаря вищої законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та функції виконавчої влади (державного апарату), центром якого був палац боспорського царя та місцеву владу з урахуванням поділу території на округи та призначених царем намісників.

Висвітлюючи основні риси права скіфських ранньодержавних утворень та еллінських держав, потрібно пам'ятати, що право за своїм змістом було рабовласницьким. Скіфська культура протягом усієї історії залишалася безписемною, тому фіксація джерел права не могла бути здійснена. Незважаючи на це треба означити основні джерела права скіфської держави такі як звичаєве право (окремі норми якого можемо виявити у наративних джерелах), правила, встановлені царською владою, рішення народних зборів, а також слід зазначити, що на території Скіфської держави мешкали групи населення, які жили на основі своїх законів, наприклад, свої звичаї мали племені союзи таврів у Криму, неврів, що жили на південь від Прип'яті, гелоно-будинів, які мешкали у середній течії р. Ворскла. Правова система, що склалася у містах-державах Північного Причорномор'я за формою нагадувала правову систему афінської рабовласницької демократії. Деякі характерні риси права допоможе висвітлити аналіз текстів ольвійського «закону Каноба» про грошовий обіг (поч. IV ст. до н.е.), херсонеського закону про повернення політичних вигнанців (поч. III ст. до н.е.), наказів намісника Нижньої Мьозії посадовим особам Херсонесу та начальникам розташованого у місті римського гарнізону (кін. II ст.),

рескриптів боспорського царя Аспурга до горгіпіян (14/15 рр.), рескрипту римського імператора про звільнення громадян Тіри від мита (201 р.), договорів між Ольвією та Мілетом про ісополітію (бл. 331 р. до н.е.), царя Понту Фарнака з херсонеситами про військово- політичний союз (179 р.) та ін. Опрацювання джерел та навчальної літератури надасть можливість визначити особливості галузей права (цивільного, кримінального, процесуального), види злочинів, розібратися з метою та видами покарань, особливостями досудового процесу та судочинства в античних державах Північного Причорномор'я.

Теми цільових виступів:

1. Правове регулювання фінансових відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
2. Суд та процес в античних державах Північного Причорномор'я.
3. Правові взаємовідносини античних держав Північного Причорномор'я з Римом.
4. Грецька колонізація Північного Причорномор'я та її правова регламентація.
5. Понтійське та Боспорське царства.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусуна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>

Додаткова:

1. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. – 444 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1196>
2. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. с. URL: <http://www.twirpx.com/file/604659/>; <http://lawbook.online/prava-derjavi-istoriya/istoriya-derjavi-prava-ukrajini-starodavnya>

Тема № 3: Держава і право України періоду середньовіччя.

Семінарське заняття № 3: Право Київської Русі

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про зміст та характерні риси найвідомішої пам'ятки права Київської Русі – Руської Правди, а також інших джерел права, особливості розвитку державного,

цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального та процесуального права давньоруського населення.

Кількість годин 4 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика джерел права Київської Русі.
2. Основні риси державного права Київської Русі: правовий статус населення, форма державного устрою, форма державного правління.
3. Право власності та зобов'язальне право за Руською Правдою.
4. Шлюбно-сімейне право Київської Русі.
5. Злочини та покарання за Руською Правдою та іншими джерелами права.
6. Суд та процес за Руською Правдою.

Методичні вказівки:

При підготовці до першого питання, слід створити загальне уявлення про основні джерела права Київської Русі. Варто звернути увагу на те, що найвизначнішою пам'яткою права періоду Київської Русі є Руська Правда - перший з кодексів, збірок норм права, які дійшли до нас. Але слід мати на увазі, що вона не перша пам'ятка східнослов'янського права взагалі. Відомі більш давні - угоди Русі з Візантією 907, 913, 945 та 971 рр. Разом з нормами Руської Правди у Київській Русі були поширені й інші, зокрема ті, що містилися у князівських статутах. До нашого часу, наприклад, збереглися тексти Статуту князя Володимира та Статуту князя Ярослава. Серед пам'яток церковного права цього періоду слід відзначити також Номоканон, Еклогу, Прохірон тощо.

Готуючись до відповіді на друге питання, слід з'ясувати особливості правового статусу основних прошарків населення Русі: феодалів, смердів, челяді, холопів та ін. Розглядаючи особливості державного устрою Русі, необхідно визначити два характерних періоди: 1) період відносної централізації Русі, коли Київ, як центр держави, визнається місцевими центрами; 2) період феодалної роздробленості, коли Русь складалася з напівсамостійних держав-уділів, які лише формально підпадали під владу Великого київського князя. Варто звернути увагу й на особливості еволюції форми правління Русі.

Висвітлюючи питання щодо специфіки правового регулювання відносин власності, необхідно, спираючись на текст Руської Правди, прослідкувати особливості суб'єктів та об'єктів права власності, звернути увагу на захист нормами Руської Правди права власності на землю та рухоме майно. Необхідно також зауважити, що у Руській Правді відносно невелике місце відведено регулюванню різноманітних договорів. Як правило, вони укладалися в словесній формі з використанням традиційних символічних обрядів - рукобиття чи символічного зв'язування рук, могоричу, литки тощо. При укладанні важливих договорів необхідною вважалася присутність свідків (послухів). Іноді договір передбачав певні додаткові умови,

наприклад, виплату неустойки (пені) у випадку недотримання основних умов. В деяких випадках законодавство встановлювало розстрочку для виконання договорів.

Розглядаючи четверте питання слід звернути увагу на те, що у дохристиянський період шлюбно-сімейні відносини регулювалися місцевими правовими звичаями. Після запровадження християнства на Русі наприкінці X ст., шлюбно-сімейні стосунки стали регулюватися нормами церковного права. Будучи монопольною юридичною установою у регулюванні шлюбно-сімейних відносин, церква закріпила за собою, насамперед, монопольне право на затвердження та розірвання шлюбу.

У часи, що розглядаються, поступово складаються окремі елементи кримінального права, і насамперед виникає поняття злочину. На відміну від сучасного визначення, у Київській Русі під злочином розуміли дію, що заподіювала шкоду конкретній приватній особі, а не суспільству в цілому. Тому така дія називалася «образою». Шкода могла бути фізичною, моральною або ж матеріальною. Готуючись до семінару необхідно, користуючись текстами пам'яток

права Русі, визначити основні види злочинів, а також звернути увагу на мету та види покарань, визначених у Руській Правді та князівських статутах.

Розглядаючи останнє питання, слід з'ясувати особливості системи судових органів Київської Русі, звернути увагу на форми досудового процесу (звід та гоніння сліду) та судочинства, визначити види доказів, які бралися судом до уваги.

Питання цільових виступів:

1. Джерела церковного права періоду Київської Русі.
2. Злочин та покарання за Руською Правдою та Салічною Правдою: порівняльна характеристика.
3. Роль православної церкви у регулюванні шлюбно-сімейних відносин.
4. Колективна відповідальність селянської общини у кримінальному праві Київської Русі.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. <http://dspace.univd.edu.ua/>
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю.Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

Додаткова:

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>

2. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А.
3. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.
4. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі. : навч. посіб. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>
5. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.
6. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії. Харків : Аргумент Принт : 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.
7. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України*. 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://lukl.kyiv.ua/>.

Тема № 4: Держава і право України періоду середньовіччя.

Семінарське заняття № 4: Право України наприкінці XIV – до середини XVII ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про устрій держав, до складу яких входили землі сучасної України, або які існували на теренах України у XIV – першій половині XVII ст., про джерела права та правове регулювання суспільних відносин у цих державах, значення правової спадщини даного періоду для подальшого розвитку права України.

Кількість годин 4 год.

Навчальні питання:

1. Джерела (форми) права (звичаєве право, Литовські статuti, сеймові конституції, Магдебурзьке право, Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р., церковне право та ін.).
2. Державне право (територія, правовий стан населення, системи органів влади та управління).
3. Цивільне (право власності, зобов'язальне, спадкове) та шлюбно-сімейне право.
4. Кримінальне право (поняття та види злочинів, мета і система покарань).
5. Судові органи (великокнязівський (королівський) суд, доменіальні суди, магістрат та лава, копні суди, церковні суди) і судовий процес (історичний тип процесу, принципи судочинства, стадії процесу).

Методичні вказівки.

Висвітлюючи перше питання необхідно, насамперед, коротко з'ясувати історію включення українських земель до складу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського. Слід звернути увагу й на те, що деякі землі сучасної України перебували у складі Московської держави,

Османської імперії. Окрім того, на теренах Північного Причорномор'я утворилося Кримське ханство, Князівство Феодоро, а також були засновані колонії середньовічних італійських республік – Венеції та Генуї. Відповідно, курсантам варто пригадати основні джерела права цих державних утворень. Головну увагу при цьому необхідно приділити характеристиці Литовських статутів, які посідали особливе місце. В основу першого Статуту 1529 р. були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви, Білорусії. Його нормами юридично закріплювалися основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління.

Відповідаючи на друге питання, слід показати на конкретних прикладах спільні риси і розбіжності у правовому статусі населення, формах державного устрою та правління зазначених держав. Особливо слід визначити специфіку побудови органів державної влади та управління українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої. Окремо варто спинити увагу на характеристиці права Запорізького козацтва (джерела козацького права; правовий статус козацтва; військово-адміністративний устрій Січі; судоустрій; основні риси цивільного, кримінального, процесуального права).

Підготовку до третього питання слід розпочати із спроби з'ясування специфіки права власності. Литовські статuti регулювали способи набуття земельної власності: в спадщину, внаслідок укладання цивільних договорів (купівля-продаж, дарування, міна тощо), за службу. Курсанти також мають з'ясувати характерні риси зобов'язального, спадкового, шлюбно-сімейного права.

Кримінальне право на той час також мало низку відмінностей. У Новому Статуті 1588 р. були диференційовані об'єкти і суб'єкти злочинів (на відміну від Старого 1529 р. Статуту, де зазначалося, що бідні й багаті за один і той самий злочин мають відповідати за одними і тими самими нормами). Кримінальна відповідальність наставала з 16 років (у попередніх редакціях Статутів – з 14 років). Запроваджувалося поняття особи, недієздатної у зв'язку з психічним захворюванням. Ознайомлюючись із пам'ятками права курсанти мають зрозуміти систему злочинів. Так, за Новим Статутом злочини поділялися на: державні (проти короля, місцевих органів влади, зрада тощо); проти релігії і церкви (чаклунство, перехід християнина в іншу віру тощо); проти особи; майнові злочини. Покарання розглядалося як об'єктивна необхідність віддати належне за скоєні злочини. Система покарань за Новим Статутом мала такий вигляд: смертна кара призначалася в залежності від важкості злочинів. Зазвичай, за перші три види злочинів здійснювалася шляхом повішення, саджання на кіл, спалення, потоплення, четвертування, відрубування голови, забивання камінням; тілесні покарання – побиття палицями, різками, відрізання вух, язика, відрубування руки тощо; ув'язнення застосовувалося на термін від шести тижнів до одного року та шести тижнів. Процес мав, як правило,

обвинувально-змагальний характер, але вже частіше, у порівнянні з Київською Руссю, застосовувалися його інквізиційні форми.

Теми цільових виступів:

1. Вплив Руської Правди на формування джерел права Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої.
2. Магдебурзьке право в Україні.
3. Князівство Феодоро.
4. Джерела права генуезьких колоній Північного Причорномор'я.
5. Основні риси права Кримського ханства.
6. Особливості судочинства в копних судах у XIV - першій половині XVIIст.
7. Злочини проти держави (За матеріалами III Литовського статуту).

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Бондарук Т. І. Історико-правові есе / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Відпов. ред. І. Б. Усенко. К.: ФОП Грінь Д. С., 2017. 248 с. URL: http://kafedr.at.ua/_bd/8/893.pdf
2. Ващук Д.П. Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст.: на прикладі Київщини й Волині //Український історичний журнал. 2015. №2. С.99-112. URL: [/www.history.org.ua/?libid=10173](http://www.history.org.ua/?libid=10173)
3. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XV1 – початок ХУП ст.). Львів.: Афіша,2002. 255 с. URL: [Ukraini_XVI_-_pochatok_XVII_st.pdf](http://ukraini_xvi_-_pochatok_xvii_st.pdf)
4. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права (XVIII - початок XIX ст.) / М. Кобилецький // Вроцлавсько- львівський юридичний збірник. 2011. № 2. С. 252-287.
5. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : [монографія] / С.Г. Ковальова. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008.200 с.
6. Суд і судочинство на українських землях у Х1V – ХV1 ст.//За загальною редакцією П. Музиченка. Одеса: Астропринт, 2010. 180 с.

Тема № 4: Держава і право України Нового часу.

Семінарське заняття № 5: Держава і право України сер. XVII– кінець XVIII ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про правові основи утворення та функціонування української держави в середині XVII ст., подальшу еволюцію української державності і права.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Джерела права (звичаєве право, гетьманські універсали, міжнародні угоди, гетьманські статті, кодифікація права 1743 р.).
2. Державне право (правовий стан населення, адміністративно- територіальний поділ, система органів влади та управління).
3. Розвиток цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального, процесуального права України у середині XVII – останній чверті XVIII ст.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, необхідно зрозуміти особливості правової системи, яка склалася в Козацькій державі, що утворилася у ході народно-визвольної війни українського народу. Лишалися чинними основні правові джерела – Статут Великого князівства Литовського 1588 р., норми магдебурзького права в містах (але тільки у великих – Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин). Припинили дію «Устава на волоки» 1557 р., «Ординація війська Запорозького» 1663 р., королівські та сеймові конституції. Серед джерел права, які використовувалися, неабияке значення мало звичаєве козацьке право. Джерелами права були також міжнародні угоди, що укладалися гетьманом з іноземними державами.

Відповідаючи на друге питання, слід мати чіткі уявлення про те, що у Козацькій державі залишився поділ на панівні та залежні верстви. До панівного стану належала українська шляхта, козацтво. Козацтво не було однорідним, до нього входили як заможні, так і рядові козаки. До заможних належали козаки, які були реєстровцями до війни. Вони складали основу козацької старшини. Панівним станом в Україні були також верхи православного духовенства. Залежні верстви – це рядові козаки, які виконували повинності на користь Війська Запорозького, «робітні люди», які обслуговували Військо Запорозьке. Залежними були також селяни. Але на козацькій території вони не відбували жодних повинностей, а сплачували чинш. При цьому селяни були особисто незалежними. Чинш становив собою натуральну та грошову ренти.

Необхідно зазначити, що при формуванні Козацької держави

враховувався досвід військової полково-сотенної організації козацтва, яка була перенесена на визначені території і стала єдиною політично-адміністративною, військовою і судовою владою в Україні. Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного. Гетьман України був правителем України, главою генерального уряду. В подальшому українська державність розвивалася під зверхністю сусідніх держав: Московського царства, Польщі, Австрійської монархії. Курсантам слід виявити зміни, що сталися у державному праві в цей період. Головну увагу варто приділити аналізу еволюції правових форм взаємовідносин України та Московської держави (Російської імперії) у середині XVII – останній чверті XVIII ст. Кожен новий гетьман підписував «статті» (договір) з московським царем, в яких фактично обмежувалися права автономії України. Так, 1659 року Ю. Хмельницький підписав «Другі Переяславські статті»; 1665 року І. Брюховецький уклав «Московські статті», 1674 року І. Самойлович уклав «Конотопські статті», а 1687-го І. Мазепа – «Коломацькі статті», в яких прямо зазначалося, що вибори і відставка гетьмана можуть відбуватися лише за указами царського уряду, а ст. 19 проголошувала Україну частиною Московської держави.

Обмеження автономії України посилювалося також створенням російським урядом та діяльністю Спеціальних органів для управління Гетьманщиною. В 1663- 1721 рр. в Україні діяв Малоросійський приказ як один із відділів державного органу Російського царства – Посольського приказу для відання українськими справами. Прямим порушенням автономних прав України було створення Малоросійської колегії. Перша Малоросійська колегія діяла у 1722-1727 рр., Друга Малоросійська колегія – у 1764-1786 рр. Діяльність останньої була спрямована на остаточну ліквідацію залишків політичної автономії України.

Відповідаючи на третє питання насамперед варто зауважити, що у роки війни відбуваються зміни в землеволодінні. З'являються «рангові землі» або «рангові маєстності». Це були землі, які гетьман своїми універсалами дарував козацькій старшині за службу, «в ранг». Значно розширюється правове регулювання зобов'язальних відносин, зокрема у зв'язку з ліквідацією магнатського землеволодіння.

Серед злочинів на першому місці стояли військові (зрада, ненадання допомоги під час бою тощо). За них передбачалася страта. Припиняли дію норми, що встановлювали покарання за злочини проти королівської влади, порядку управління Речі Посполитої. Процесуальне право в Україні також зазнало певного розвитку. Процес носив змагальний характер. Сфера застосування розшукового (слідчого, інквізиційного) процесу стала ширшою. Сторонами процесу були позивач і відповідач. Прокуратор – представник позивача в суді (з XVIII ст. – адвокат, повірений). Внаслідок судової реформи 1760-1763 рр. адвокати стали призначатися для захисту інтересів козаків і селян, а 1767 року адвокати були введені до складу гродських і земських судів. Судові рішення виконували самі суди чи місцеві уряди. Посада судового виконавця (возного) з'являється в Україні в XVIII

ст.

У період Гетьманщини неодноразово робилися спроби кодифікації українського права. Перша кодифікаційна комісія була створена 22 серпня 1728 р. за царським указом: «Решительные пункты гетьману Даниилу Апостолу». Вона підготувала 1743 року збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ». До нього прикладалася інструкція кодифікаційної комісії, абетковий реєстр, а також «Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана». Окрім цієї, в Україні були проведені також деякі інші кодифікації: «Суд і розправа в правах малоросійських» (1758 р.), «Книга Статут та інші права малоросійські» (1764 р.), «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.).

Теми цільових виступів:

1. Кримінальний процес в Україні у середині XVII – XVIII ст.
2. Основні риси кримінального права України у середині XVII – XVIII ст.
3. Шлюбно-сімейне право Гетьманщини за кодексом 1743 р.
4. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
5. Правове закріплення ліквідації автономного статусу українських земель та знищення полково-сотенного адміністративно-територіального устрою.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. <http://dspace.univd.edu.ua/>
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734 – 1775 рр.): Навч. посібник. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2010. 108 с.
2. Історія Української держави: Гетьманат ранньомодерної доби / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Арій, 2018. 720 с.
3. «Пакти і Конституції» Української козацької держави. Львів: Світ, 2011. 440 с.: факсиміле. URL: <https://>
4. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 1997. 550 с. URL:

<http://history.org.ua/Lib.../966-02-0202-4/966-02-0202-4.pdf>

5. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.
6. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.) / В. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук України 2012. № 4. С. 75-92.
7. Нюхіна П.О. Козацькі універсали як джерело українського права XVII-XVIII ст. / П.О. Нюхіна // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2010. Вип. 21. С.44-52.
8. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція ХУІІ ст. (1648 – 1676 pp.). К, 2019. 467 с. URL: <http://histua.com/knigi/ukrainska-natsionalna-revoliutsiia>
9. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. У 2 кн. Кн. 1 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.) НАНУ. Інститут історії України. К., 2018. 610 с. Кн. 2 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.). К.: Інститут історії України, 2018. 580 с.. URL: [file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013665%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013665%20(3).pdf)
[file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013666%20\(6](file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013666%20(6)

Тема № 4: Держава і право України Нового часу.

Семінарське заняття № 6: Кодифікація права на українських землях у XVIII ст.

Навчальна мета заняття: надати уявлення про необхідність кодифікації в Україні не лише з формально юридичних причин, а й як засобу підкреслити особливості української правової традиції і культури.

Навчальні питання:

1. Причини проведення кодифікації і основні кодифікаційні роботи.
2. Загальна характеристика Зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
3. Норми кримінального і процесуального права за Зводом законів «Права, за якими судиться малоросійський народ».
4. Норми цивільного права за Зводом законів «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, слід розібратися в причинах, які спонукали царат провести кодифікацію українського права у XVIII столітті. Серед них і багатоманітність українських джерел права, і, найголовніше,

бажання уніфікувати українську і загальнодержавну правову системи. Кодифікаційні роботи почалися у 1728 р. створенням Кодифікаційної комісії, яка підготувала у 1743 р. Звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Під час роботи комісії з'явилися низка окремих збірок права – «Суд і розправа у правах малоросійських» 1758 р., «Книга Статут і інші права малоросійські» 1764 р., «Екстракт малоросійських прав» 1767 р., «Екстракт з указів, інструкцій і установ» 1786 р.

Відповідь на друге питання необхідно присвятити історії створення, опублікування і вивчення Зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. доцільно звернути увагу на джерела цієї збірки, серед яких звичаєве право, Саксонське зерцало, Литовські статuti, Магдебурзьке право тощо. Дуже примітно, що, збірка дає уявлення про тогочасну систему права, судоустрій і судочинство на українських землях. У підсумку слід робити висновок, що за рівнем юридичної техніки, термінології, використанням юридичних дефініцій Звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» не поступався тогочасним європейським кодифікаційним збіркам права.

Значне місце кодекс приділяє кримінальному праву. Необхідно звернути увагу на поняття «злочину», обставинам його вчинення, вік настання кримінальної відповідальності, обставинам, що пом'якшували або обтяжували вину. Система покарань була доволі складною, але слід розібратися в покараннях основних і додаткових, особливостях застосування смертної кари, обставинам звільнення від покарання. Розмірковуючи над особливостями процесу, доцільно усвідомити відсутність чіткого поділу на кримінальний і цивільний процес, дві форми процесу – обвинувально-змагальну і слідчу, усність процесу, наявність обвинувача і захисника.

Цивільно-правове регулювання головну увагу приділяло праву власності на землю. Необхідно визначити дві форми власності – вотчинну і рангову. Заслуговує на увагу також розвиток і закріплення норм зобов'язального права. Слід дослідити види договорів – купівлі-продажу, позики, обміну, оренди тощо.

Теми цільових виступів:

1. Шлюбне сімейне право за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
2. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

Література:

Основна:

4. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін.

- Київ : Майдан, 2018. 640 с. <http://dspace.univd.edu.ua/>
5. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
 6. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

5. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734 – 1775 рр.): Навч. посібник. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2010. 108 с.
6. Історія Української держави: Гетьманат ранньомодерної доби / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Арій, 2018. 720 с.
7. «Пакти і Конституції» Української козацької держави. Львів: Світ, 2011. 440 с.: факсиміле. URL: <https://>
8. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 1997. 550 с. URL: <http://history.org.ua/Lib.../966-02-0202-4/966-02-0202-4.pdf>
9. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.
10. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.) / В. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук України 2012. № 4. С. 75-92.
11. Нюхіна П.О. Козацькі універсали як джерело українського права XVII-XVIII ст. / П.О. Нюхіна // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2010. Вип. 21. С.44-52.
12. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція ХУІІ ст. (1648 – 1676 рр.). К, 2019. 467 с. URL: <http://histua.com/knigi/ukrainska-natsionalna-revoliutsiia>
13. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. У 2 кн. Кн. 1 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.) НАНУ. Інститут історії України. К., 2018. 610 с. Кн. 2 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.). К.: Інститут історії України, 2018. 580 с.. URL: [file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013665%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013665%20(3).pdf)
[file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013666%20\(6](file:///C:/Users/zaice/Downloads/0013666%20(6)

Тема № 4: Держава і права України Нового часу.

Семінарське заняття № 7: Правові засади буржуазних реформ на українських землях у складі Російської імперії др. пол. ХІХ - поч.

XX ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо причин, передумов, змісту та значення буржуазних реформ, що об'єктивно сприяли скасуванню феодально-кріпосницьких відносин і ствердженню капіталістичного суспільно-економічного укладу, а також контрреформ 80-90-х рр. XIX ст., що спричинили суттєве коригування реформаторського курсу та посилення режиму політичної реакції самодержавства.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Причини та передумови буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст.
2. Правові засади селянської реформи 1861 р. в Україні.
3. Сутність і значення судової реформи 1864 р.
4. Правові засади земської реформи 1864 р. та міської реформи 1870 р.
5. Поліцейська, військова, фінансова та освітня реформи 60-70-х рр. XIX ст.
6. Правові засади контрреформ 80-90-х рр. XIX ст.

Методичні вказівки:

Відповідаючи на перше питання, необхідно з'ясувати причини та визначити передумови буржуазних перетворень у Російській імперії, що були реалізовані царатом протягом 60-70-х рр. XIX ст. У середині XIX століття більшість політичного істеблішменту та широкі кола громадськості дійшли висновку щодо неможливості збереження феодально-кріпосницьких відносин і нагальній необхідності створення розвиненої та узгодженої нормативно-правової бази для ствердження буржуазно-капіталістичних відносин. Характеризуючи специфіку соціально-політичної ситуації в українських землях напередодні буржуазних реформ, обов'язково слід зважити на процеси, що протікали в інших територіях Російської імперії.

Визначаючи правові засади реалізації в українських землях Російської імперії селянської реформи 1861 року, необхідно урахувати, що реформування аграрного сектору здійснювалося на основі законодавчих актів загальнонаціонального рівня, а також низки указів і постанов, призначених

виключно для українських губерній.

Особлива увага має бути приділена Положенню від 19 лютого 1861 р., яким скасовувалася кріпосна залежність селян, декларувалося їх наділення особистими і майновими правами, правом створення органів місцевого самоврядування, а також правами у сфері судочинства.

Цілісне розуміння селянської реформи 1861 року неможливе без чіткого усвідомлення сутності механізму обчислення викупної суми повного указанного подушного наділу.

Зважаючи на наявність у селянському середовищі спеціальних груп (дворових людей, державних селян, селян дрібнопомісних поміщиків,

фабричних селян), необхідно здійснити глибокий сутнісний аналіз законодавчих актів, що визначали специфіку їх правового статусу. Так, варто акцентувати увагу на затяжний характер розробки законів про державних селян, які набули нового статусу лише відповідно до законів від 18 січня 1866 р. та 24 листопада 1866 р. Як наслідок, відмова від кріпосницько-поміщицької форми феодального ладу призвела до ствердження державного феодалізму. Дотримання диференційованого підходу при визначенні правосуб'єктності окремих груп селян зумовило збереження у пореформений період суттєвих відмінностей у їх правовому становищі.

Одним з наслідків аграрної реформи 1861 року була глибока стратифікація суспільства. Хоча еволюційний характер перетворень сприяв збереженню політичної влади та економічних привілеїв за дворянством, цей суспільний стан розколовся на землевласницьку буржуазію та дворян-напівкріпосників, які зберегли відробіткову систему.

Судова реформа 1864 року належить до найліберальніших буржуазних реформ. Усвідомлення її правової природи неможливо без визначення сутності буржуазних принципів правосуддя (безстановості, змагальності, усності, гласності, незалежності, презумпції невинуватості) і аналізу правового статусу мирових суддів, присяжних і приватних повірених, присяжних засідателів. Попереднє розслідування поділялося на дізнання і попереднє розслідування, скасовувалася система формальних доказів що була замінена системою вільної оцінки за внутрішнім переконанням. Виокремлювалися стадії процесу (підготовчі до суду дії, судове слідство з дебатами сторін, винесення вироку).

Органи земського самоврядування в Україні було створено відповідно до Положення про губернські та повітові земські установи 1864 року. Аналізуючи сутність інституту земства, необхідно охарактеризувати специфіку виборчого процесу до губернських і повітових земських зборів, а також особливість правового статусу їх виконавчих органів, – губернських і повітових земських управ. Окремо доцільно зупинитися на системі державного контролю за діяльністю земських установ.

Зміст і напрями міської реформи було визначено Міським положення від 16 червня 1870 р. Аналізуючи специфіку реалізації міської реформи в Україні, необхідно визначити динаміку реформаторських потуг, акцентувати увагу на особливостях формування, структурі та компетенції органів міського самоврядування, - міських дум (розпорядчих органів) і міських управ (виконавчих органів), а також висловитись щодо обґрунтованості тези про визначення «господарського самоврядування» як єдиної функції органів громадського управління міст.

Поліцейська, військова, фінансова та освітня реформи були зумовлені прагненням скоригувати існуючу систему державного управління в ключових сферах суспільних відносин. Визначаючи обґрунтованість та ефективність реформ, слід окреслити спектр накопичених проблем, на вирішення яких були спрямовані реформаторські потуги самодержавства,

проаналізувати правову основу реформ та визначити їх наслідки.

Контрреформи 80-90-х рр. XIX ст. в Російській імперії були спричинені спробою уряду Олександра III запобігти революційним тенденціям. Цілісне розуміння глибини та розмаху політичної реакції неможливо без з'ясування сутності царського маніфесту від 29 квітня 1881 р., Положення про заходи з охорони державного порядку та громадського спокою від 14 серпня 1881 р., циркуляру міністра внутрішніх справ від 16 жовтня 1881 р., Положення про земських дільничних начальників від 12 червня 1889 р., положень від 1890 р. та 1892 р.

Теми цільових виступів:

1. Еволюція правового статусу селянства у контексті реалізації реформи 1861 року.
2. Принцип позастановості в державному управлінні, місцевому самоврядуванні та системі судочинства Російської імперії у 60-70-х рр. XIX ст.
3. Юридична процедура набуття права власності на землю за селянською реформою 1861 року.
4. Соціальна стратифікація як наслідок селянської реформи 1861 року.
5. Суб'єкти поліцейської діяльності за реформами 60-70-х рр. XIX ст.
6. Інститут присяжних засідателів за судовою реформою 1864 року.
7. Інститут тимчасового генерал-губернатора за контрреформами 80-90-х рр. XIX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/> <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Кондратюк О.В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.) / О.В. Кондратюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2014. № 2. С. 3-13.
2. Тертишник В. Суд присяжних: суть, ідеї, історичний досвід та актуальні проблеми. К., 2003. 168 с.
3. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX - початок XX

століття / В.С. Шандра К. : НАН України. Інститут історії України, 2015. 427 с.

Семінарське заняття №8: Судова реформа 1864 р. на українських землях у складі Російської імперії.

Навчальна мета заняття: сформувати у студентів уявлення про причини, нормативні засади і основний зміст судової реформи – найбільш прогресивної із низки буржуазних реформ другої половини XIX століття,

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Нормативно-правові засади судової реформи, її підготовка і принципи.
2. Організація і компетенція судів мирової юстиції.
3. Устрій і компетенція судових органів загальної юстиції.
4. Створення органів прокуратури і адвокатури.

Методичні вказівки:

Відповідаючи на перше питання, необхідно з'ясувати стан судової системи України у дореформений період. Доцільно замислитись над основними вадами судоустрою – відсутність самостійного суду, можливість губернаторів втручатися в суддівську діяльність, становість суду, невизначеність юрисдикції, корупція тощо. 20 листопада 1864 р. цар підписав чотири нормативно-правові документи, що були покладені в основу судової реформи. Гласність і відкритість, незалежність і позастановість, усність процесу тощо – головні принципи, які необхідно проаналізувати.

Відповідь на друге питання передбачає вивчення правового статусу мирового судді, якій виконував свої обов'язки одноосібно. Необхідно звернути увагу на вимоги до кандидата у мирові судді – стать, вік, освіта, віросповідання, майновий ценз. Слід також з'ясувати його взаємодію з іншими судовими установами – з'їздом мирових суддів, судами загальної юстиції.

Готуючись до відповіді на третє питання, слід звернути увагу на відмінності у підсудності мирової і загальною юстиції – загальні суди розглядали справи про тяжкі злочини і суттєві цивільні позови. Необхідно з'ясувати статус присяжних засідателів – вимоги, компетенцію, місце в окружному суді.

Відповідаючи на четверте питання, доцільно вивчити кадрові вимоги до кандидатур на посади прокурорів та їхню компетенцію. Запровадження принципу змагальності в судовому процесі вимагало створення інституту адвокатури. Слід розібратися, хто такі присяжні і приватні повірені, повноваження органів адвокатури, місце і роль у судовому процесі.

Теми цільових виступів:

1. Інститут присяжних засідателів за судовою реформою 1864 року.

2. Особливості судової реформи на українських землях у складі Російської імперії.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/> <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Тертишник В. Суд присяжних: суть, ідеї, історичний досвід та актуальні проблеми. К., 2013. 168 с.
2. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX - початок XX століття / В.С. Шандра К. : НАН України. Інститут історії України, 2015. 427 с.

Семінарське заняття № 9: Державне право України у період національно- демократичної революції (1917-1921 рр.)

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо умов відродження української державності під час революційно-визвольних змагань у 1917-1920., а також етапів державно-правового будівництва.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Українська Народна Республіка за часів Центральної Ради.
2. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського.
3. Українська Народна Республіка доби Директорії.
4. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Державно- правове значення злуки УНР та ЗУНР.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання, необхідно охарактеризувати унікальні конкретно-історичні умови генези Центральної Ради як загальнонаціональної громадсько-політичної інституції, що переслідувала за мету втілення невід'ємного права українського народу на самовизначення і відродження державності. Визначаючи унікальність історичного моменту, варто чітко окреслити увесь спектр політичних сил, що пропонували різні варіанти державно-правового

розвитку. Особливу увагу слід приділити періодизації діяльності Центральної Ради, що неможливо без з'ясування підстав для трансформації її політичного курсу, а також глибокого сутнісного аналізу проголошених в універсалах політико-декларативних положень, особливостей законотворчої діяльності і практичних заходів, спрямованих на розбудову нової держави. У цьому контексті доцільно прослідкувати еволюцію поглядів лідерів Центральної Ради від підтримки ідеї національно-територіальної автономії до проголошення «самостійної, ні від кого не залежної держави».

Цілісне уявлення щодо правової природи Української Народної Республіки часів Центральної Ради можливо сформулювати лише за умови виявлення специфіки організації державної влади. Зокрема, слід з'ясувати, чи існували правові підстави для визначення Центральної Ради як представницького органу (парламенту), чи притаманні Генеральному Секретаріату (Раді народних міністрів) класичні ознаки виконавчого органу (уряду), чи було вичерпно розмежовано компетенцію місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, чи були обґрунтованими зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії, чи було чітко визначено правові засади військового будівництва та наскільки ефективними виявилися спрямовані на втілення військової доктрини заходи, чи було забезпечено розбудову збалансованої правоохоронної системи та системи судочинства. Особливого значення для розуміння спрямованості законотворчої діяльності Центральної Ради має ознайомлення з текстом Конституції УНР від 29 квітня 1918 р., а також виявлення обґрунтованості скасування права власності на землю та смертної кари, надання національно-персональної автономії національним меншинам тощо. Насамкінець варто висловити думку щодо наявності за часів існування Центральної Ради консолідуючої українське суспільство національної ідеї, відповідності очікуванням суспільства і збалансованості доктрини державно-правового розвитку та наявності ефективного державного механізму.

Розглядаючи друге питання, необхідно з'ясувати причини та передумови приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. У цьому контексті доцільно подискутувати щодо наявності підстав для кваліфікації обставин проголошення гетьманату як перевороту. Особливу увагу необхідно приділити формально-правовому аналізу положень «Грамоти до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. та Закону «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., що дає можливість визначити форму державного правління. Характеризуючи систему органів державної влади, слід охарактеризувати їх структуру, повноваження і ступінь розмежування компетенції. Доцільно порівняти підходи Української гетьманської держави та Української Народної Республіки часів Центральної Ради щодо організації системи судочинства, зовнішньополітичної діяльності та військового будівництва. Показовою для ілюстрації специфіки державного будівництва за часів гетьманату є втілювана П. Скоропадським ідея територіально-державного патріотизму.

Висвітлюючи третє питання, необхідно охарактеризувати обставини краху Української гетьманської держави. Аналізуючи діяльність Директорії на початковій стадії розбудови «другої» Української Народної Республіки, слід

звернути увагу на співзвучність проголошених нею положень з ідеями Великої французької буржуазної революції, відсутність цілісної програми перетворень і стихійний характер розподілу обов'язків між членами Директорії. Особливе значення для розуміння правової природи Директорії має аналіз положень Декларації від 26 грудня 1918 р., де, зокрема, було закріплено «трудовий» принцип управління державою. Оскільки специфіка Директорії наглядно виявилася у скликанні Конгресу трудового народу, то варто здійснити компаративний аналіз засад його діяльності з традиціями організації діяльності Центральної Ради, яка свого часу також претендувала на статус парламенту (або ж передпарламенту). Особливою подією для розуміння еволюції Української Народної Республіки часів Директорії стала ухвала Радою народних міністрів УНР Декларації від 12 серпня 1919 р., що символізувала прагнення до втілення європейської моделі державного будівництва. Зважаючи на це, варто зосередитися на виявленні специфіки організації державної влади та територіального устрою упродовж серпня 1919 р. – листопада 1920 р. Аналізуючи законодавство часів Директорії, необхідно з'ясувати, яким чином усувалися колізії з попередніми та паралельними системами законодавства, а також виявити наявність підстав для кваліфікації законодавства

«другої» УНР як «законодавства перехідного періоду».

При підготовці четвертого питання слід з'ясувати причини розпаду Австро-Угорської імперії, що об'єктивно сприяє кращому розумінню умов проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Характеризуючи державно-правову природу ЗУНР, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади, а також розкрити порядок формування системи судочинства. Особливу увагу доцільно приділити визначенню чинників, що вирішальним чином вплинули на формування Української Галицької Армії ЗУНР.

Теми цільових виступів:

1. Універсали Центральної Ради.
2. Генеза та еволюція органів державної влади УНР.
3. Охоронні формування УНР часів Центральної Ради.
4. Система судочинства в УНР.
5. Правовий статус гетьмана в Українській Державі.
6. Дипломатична діяльність ЗУНР.
7. Українська делегація на Паризькій мирній конференції.
8. Створення та діяльність Української Галицької Армії ЗУНР.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид.

наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. – 444 с.

Додаткова:

1. Бойко І. Боротьба українського народу за державну незалежність у 1917- 1921 рр. : уроки для сучасної України / І. Бойко // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ "Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого" та ін. 2016. № 1. С. 182 - 191.
2. Іванова А.Ю. Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917-1921 рр.) / А.Ю. Іванова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2015. Вип. 26. С. 52 – 60.
3. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. 208 с. URL: <http://lawbook.online/prava-derjavi-istoriya/derjava-pravo-ukrajini-19171920- navch-posibnik.html>
4. Красніцький А.В. Національна та радянська державність на західноукраїнських землях у роки української революції (1917-1921 рр.) в інтерпретаціях правознавців / А.В. Красніцький // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін- т держави і права ім. В.М. Корецького. 2012. № 3. С. 56 – 61.
5. Мацькевич М. Історико-правові аспекти проголошення акта злуки УНР та ЗУНР / М. Мацькевич // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис / співзасновники Київський регіональний центр Академії правових наук України, СП "Юрінком Інтер". 2010. № 12. С.25 – 31.

Тема № 5: Держава і право України Новітнього часу.

Семінарське заняття № 10: Основні риси права української держави у 1922-30-х рр.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку права України під час реалізації нової економічної політики та упродовж 30-х рр. ХХ ст., коли відбувалося становлення соціалістичної правової системи.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Джерела права УСРР.
2. Конституційне (державне) право УСРР в 20-30 рр. XX ст.
3. Основні риси адміністративного, фінансового, кримінального права УСРР в 20-30 рр. XX ст.
4. Основні риси цивільного, земельного, кооперативного, трудового права УСРР в 20-30 рр. XX ст.
5. Основні риси процесуального права УСРР в 20-30 рр. XX ст.

Методичні вказівки:

Право УСРР періоду нової економічної політики та упродовж 30-х рр. XX ст. еволюціонувало у руслі радянської класової правової доктрини, що ґрунтувалася на принципі революційної законності. Такий підхід об'єктивно зумовив необхідність першої кодифікації права УСРР. Аналізуючи специфіку нового законодавства України, слід співвіднести його з аналогічним законодавством СРСР та РСФРР, що дає можливість з'ясувати рівень автентичності тогочасної української правової системи.

Визначаючи особливості конституційного (державного) права УСРР, слід послідовно проаналізувати тексти конституційних актів УСРР від 1925 р, 1929 р. та 1937 р. з метою визначення основоположних тенденцій у конституційно-правовому регулюванні. У цьому контексті варто акцентувати увагу на спробі політичного керівництва Радянського Союзу завуалювати тенденцію уніфікації законодавства та централізації державного управління передбачивши, з одного боку, безумовне дотримання принципу відповідності конституційних актів УСРР положенням Конституції СРСР, а з іншого боку, можливість опротестування неконституційних актів союзних наркоматів (наприклад, з посиланням на ст. 42, 59 Конституції СРСР від 1924 р.).

При виокремленні характерних рис адміністративного, фінансового, кримінального права УСРР у 20-30-і рр. XX ст. необхідно звернути увагу на специфіці правове регулювання адміністративних відносин, становленні та розвитку фінансового права, а також злочинах і покараннях за Кримінальними кодексами УСРР (з акцентуацією на перманентному посиленні обвинувальної спрямованості кримінального законодавства у 30-х роках).

Визначаючи основні риси цивільного, земельного, кооперативного та трудового права УСРР, слід зосередитися на визначенні форм власності, майнових прав та принципу матеріальної зацікавленості, а також характеристиці договірних відносин, спадкового права, правового забезпечення трудового землекористування, суб'єктів трудового права, тривалості робочого часу тощо.

При розгляді п'ятого питання слід виокремити основні риси процесуального права УСРР, що охоплювало кримінально-процесуальне

право, цивільно- процесуальне право і виправно-трудове право (з акцентуацією на специфіці виправно-трудового законодавства). У контексті розгляду цього питання необхідно торкнутися проблеми незаконних і позасудових репресій, проілюструвавши поширення цієї тенденції в Україні на прикладі найгучніших політичних процесів (Шахтинська справа, справа Промпартії, справи СБУ, Українського національного центру тощо).

Теми цільових виступів:

1. Правові засади українізації.
2. Правовий статус Криму у 20-х рр. XX ст.
3. Принцип матеріальної зацікавленості в цивільному праві УСРР.
4. Злочини та покарання за Кримінальними кодексами УСРР 1922 р. та 1927 р.
5. Характерні риси виправно-трудового права УСРР.
6. Органи влади і управління за Конституцією УРСР 1937 р.
7. Деформації в цивільному праві УСРР у 30-х рр. XX ст.
8. Становлення колгоспно-кооперативного права УСРР у 30-х рр. XX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. <http://dspace.univd.edu.ua/> Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. – 640 с.
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

4. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941). К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 220 с. <http://dspace.univd.edu.ua/>
5. Скоморовський В.Б. Правові основи військово-політичного договору радянських республік 1919р. / В.Б. Скоморовський // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2012. № 57. С. 95-100.

Тема № 5: Держава і право України Новітнього часу.

Семінарське заняття № 11: Основні риси права України періоду Другої світової війни.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку держави та права України під час Другої світової

війни (1939 – 1945 рр.).

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Перебудова державного механізму на початку війни
Спроби відновлення української національної державності.
2. Окупаційний режим та органи управління на окупованій території України.
3. Відновлення радянської влади на території України.
4. Зміни в праві УРСР в умовах воєнного стану.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, слід усвідомлювати, що Друга світова війна спричинила докорінну перебудову державного механізму. Це було зумовлено прагненням мобілізувати зусилля на виконання низки невідкладних завдань, а саме: переведення господарства на воєнні рейки; зміцнення обороноздатності; організації евакуації населення та стратегічних підприємств; розгортання партизанського та підпільного руху на тимчасово окупованих територіях тощо. Тому при підготовці відповіді з першого питання необхідно дати формально-правову характеристику запроваджуваних режимів воєнного стану та стану облоги, визначити правовий статус створених на загальнонаціональному та регіональному рівнях воєнно-політичних органів з надзвичайними повноваженнями, проілюструвати появу та ствердження тенденцій зростання ролі виконавчо-розпорядчих органів, домінування військово-організаційної (мобілізаційної) роботи в діяльності державного апарату, централізації керівництва суб'єктами правоохоронної діяльності, появи репресивних судових інститутів на кшталт військових трибуналів тощо.

При відповіді на друге питання слід порівняти політичні програми різних частин організованої української еміграції. Особливу увагу варто приділити визначенню пропонованих лідерами ОУН шляхів відновлення незалежної та суверенної Української держави, а також проаналізувати вжиті практичні заходи, зокрема, проголошення у Львові Акту про відновлення Української держави від 30 червня 1941 р. та створення Української національної ради. Зважаючи на безрезультатність докладених лідерами ОУН зусиль, слід визначити причини краху планів з відновлення української національної державності.

При розгляді третього питання необхідно дати характеристику нацистського окупаційного режиму, встановленого у контексті реалізації доктрини «тотальної війни», визначити специфіку побудови та функціонування системи судочинства.

Визволення території України від окупантів зумовило вдосконалення державного апарату УРСР. Ілюструючи цю тенденцію, варто приділити увагу підвищенню ролі уряду УРСР у відбудові народного господарства,

утворенню Народного Комісаріату закордонних справ УРСР та Наркомату оборони УРСР, відновленню мережі місцевих рад депутатів трудящих тощо.

Опрацьовуючи п'яте питання, слід зважати на те, що було забезпечено адаптацію цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права УРСР до умов воєнного стану, а саме: створено низку надзвичайних органів влади та управління; перерозподілено фонди у зв'язку з евакуацією та реєвакуацією, розширено права господарчих наркоматів; запроваджено планування на квартал; ініційовано переукладання раніше укладених договорів; спрощено порядок підтвердження заповітів та збільшено терміни прийняття спадщини, скасовано податок на спадщину, розширено коло спадкоємців, встановлено чергу спадкоємців; оновлено законодавство про патронат, опіку та всиновлення; передбачено визнання юридичних наслідків лише у випадку зареєстрованого шлюбу та допуск розлучення лише на підставі рішення суду; запроваджено трудову мобілізацію і трудову повинність; переглянуто законодавство про умови та охорону праці; посилено відповідальність за окремими складами злочинів тощо. Варто пам'ятати, що на окупованих територіях постійно зберігалася чинність норм радянського права.

Теми цільових виступів:

1. Введення воєнного стану та стану облоги на території УРСР.
2. Партизанський та підпільний рухи на території України.
3. Устрій та діяльність каральних органів України під час Великої Вітчизняної війни.
4. Перебудова правової системи Української РСР в умовах воєнного стану.
5. Правові засади реалізації заходів адміністративного порядку під час Великої Вітчизняної війни.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. – 640 с. <http://dspace.univd.edu.ua>.
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>
3. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахові висновки робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА / НАН

України; Інститут історії України. – К. : Наук. думка, 2015. 53 с.

<http://resource.history.org.ua/item/0002033>

2. Тищик Б.Й. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки другої світової війни (1937-1945 рр.) Львів, 2016.

3. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. К.:НВП «Видавництво» Наукова думка, НАН України», 2011.

Тема № 5: Держава і право України Новітнього часу.

Семінарське заняття № 12: Друга радянська кодифікація права УРСР, основні риси права.

Навчальна мета заняття: на основі аналізу правової політики другої половини 50-х – 1991 р., Конституцій СРСР 1977 р., УРСР 1978 р. та основних нормативних (кодифікаційних) актів визначити процес перебудови державно-правової системи, часткової лібералізації державно-правового режиму.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Основні джерела права: загально соціальні та формально-юридичні
2. Основні риси конституційного права.
3. Основні зміни у провідних галузях та інститутах права: цивільного, трудового, кримінального, адміністративного права, процесуального.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, слід усвідомлювати, що закінчення Другої світової війни, відновлення народного господарства, початок поступової десталінізації, взагалі, лібералізація державного, суспільного, культурного життя потребували значної зміни у праворозумінні, правовому регулюванні тощо. Спроба, хоч і непослідовна, подолати найбільш одіозні прояви сталінського тоталітаризму, вимагали докорінних змін в головних галузях, інститутах і нормах права. Як відомо, курс на десталінізацію був розпочатий рішеннями ХХ з'їзду, що поставило об'єктивну потребу у проведенні кодифікації радянського права. Студенту необхідно розібратися у причинах і основних напрямках кодифікації, з'ясувати її основні етапи, особливості.

При відповіді на друге питання слід розглянути головні положення Конституції СРСР 1977 р. і Конституції УРСР 1978 р. доцільно розібратися в організації функціонування влади, системі підпорядкування, правоохоронній системі. На увагу заслуговують також спроби закріплення в Конституціях основних права і свобод радянських людей. При цьому слухачі повинні відповісти на запитання, а чому у переважній кількості випадків ці

права і свободу мали відверто популістський, мішурний вигляд і не корелювалися з реальним життям. Доцільно передивитись перелік прав, які мала УРСР, як союзна республіка у складі СРСР, який формально вважався федеративною державою. Доречним також буде порівняння основних положень згаданих Конституцій попереднім основним законам і визначення певної динаміки державних і суспільних інститутів, підходів до розуміння і тлумачення основних прав і свобод.

При розгляді третього питання необхідно дати характеристику основних провідних галузей радянського права, яке перетерпіло процедуру кодифікації. Увагу слід звернути на позитивні, у порівнянні з попереднім періодом, зміни у праві: відмову від примусової колективізації, повернення до цивілізованих стосунків в трудовому праві, певна лібералізація кримінально-правових відносин, відмова від застосування позазаконних судових репресивних органів.

Теми цільових виступів:

1. Входження Криму до складу УРСР (історико-правовий аналіз).
2. Реорганізація (лібералізація) судоустрою та системи правоохоронних органів УРСР (1953 – 1985 рр.).
3. Бюрократизація державного механізму СРСР, УРСР (друга половина ХХ ст.). Нормативно-правове регулювання процедури створення та ліквідації Радянського Союзу

Література:

Основна:

4. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. – 640 с. <http://dspace.univd.edu.ua/>.

5. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

6. Історія держави і права України : практикум / М.Ю. Бурдін, О.А. Гавриленко, І.Д. Коцан та ін. Х.: ФОВ Бровін О.В., 2017. 444 с.

Додаткова:

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / Кер. проекту, упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник; Авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут українознавства. К.: "МП Леся", 2016. 586 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013323>.

2. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 114 – 122.

3. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. Х. : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.

4. Скоморовський В. Б. Історико-правова характеристика створення і ліквідації СРСР: монографія; Івано-Франківський ун-т права ім Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 410 с.

Тема № 5: Держава і право України Новітнього часу.

Семінарське заняття № 13: Державне будівництво і розвиток права України у роки незалежності.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо розвитку держави та права незалежної України

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Проголошення і розбудова незалежної держави Україна.
2. Конституція України.
3. Проведення реформ та зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.
4. Зміни в організації і функціонуванні органів влади і управління, а також у праві в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Методичні вказівки:

Необхідно розкрити зміст та історичне значення Акту проголошення незалежності України і результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., а також законів України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 р., "Про громадянство" від 8 жовтня 1991 р., інших основоположних нормативно-правових актів періоду становлення незалежності України. Проаналізуйте процес становлення президентської влади. Розкрийте зміни у статусі та повноваженнях Президента України. З'ясуйте, які кроки були зроблені на шляху реформування виконавчих структур та які ускладнення супроводжували процес створення місцевих органів державної виконавчої влади. Розкрийте основні етапи цього процесу.

Опрацьовуючи друге питання теми, розкрийте структуру та зміст Конституції України. Покажіть історичне значення Основного Закону України.

При розгляді третього питання, необхідно розкрити зміст та показати наслідки реформ в Україні, а також охарактеризувати зміни у державно-правовій системі

України в сучасний період.

Відповідь на четверте питання має на меті з'ясувати основні зміни в організації і діяльності центральних і місцевих органів власті і самоврядування, провідних галузях і інститутах права, що відбулися у зв'язку з російським вторгненням,

Теми цільових виступів:

1. Зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.
2. Становлення національної правоохоронної системи України (1991-2024 р.р.).

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
2. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

Додаткова:

3. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / Кер. проекту, упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник; Авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут українознавства. К.: "МП Леся", 2016. 586 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013323>.
4. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 114 – 122.
5. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. Х. : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.
6. Скоморовський В. Б. Історико-правова характеристика створення і ліквідації СРСР: монографія; Івано-Франківський ун-т права ім Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 410 с.

4.Рекомендована література, інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.2>.
2. Історія держави і права України : підручник. За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О.М. Бандурки / О.М. Головка, В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, С.Ю. Обрусна, В.Є. Кириченко та ін. Київ : Майдан, 2018. 640 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
3. Історія держави і права України : підручник / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. Х. : Право, 2013. 704 с.
4. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х.: ХНУ ім. Каразіна, 2015. 348 с. <http://dspace.univd.edu.ua>.
5. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю.Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>

Додаткова:

1. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 114 – 122 <https://scholar.google.com.ua/citations?user=JnmP7qkAAAAJ&hl=uk>
2. Бойко І. Боротьба українського народу за державну незалежність у 1917 – 1921 рр. : уроки для сучасної України / І. Бойко // Право України : юрид. журн. / засн. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, НУ "Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого" та ін. 2016. № 1. С. 182 – 191. https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_ukr_01_16/Boyko_I_1_1_6/
3. Бондарук Т.І. Історико-правові есе / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Відпов. ред. І. Б. Усенко. К.: ФОП Грінь Д. К., 2017. 248 с. <https://www.nas.gov.ua/EN/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010686>
4. Буша Н.Д. До питання участі народу в управлінні державними справами в Київській Русі, Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій /Н.Д. Буша // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2010. № 4 (№ 50).С. 108 - 113. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34678/19->

[Busha.pdf?sequence=1](#)

5. Ващук Д.П. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст.//Український історичний журнал. 2014. №1. С.59 – 72.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Vaschuk_Dmytro/Stanolennia_ta_rozvytok_pravovoi_systemy_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_u_druhii_polovyni_XV_pers.pdf?PHPSESSID=lhdv45671qppitudrntvnt165m2
6. Ващук Д.П. Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст.: на прикладі Київщини й Волині.//Український історичний журнал. 2015. №2. С.99 – 112. URL: www.history.org.ua/?libid=10173
https://shron1.chtyvo.org.ua/Vaschuk_Dmytro/Stanolennia_ta_rozvytok_pravovoi_systemy_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_u_druhii_polovyni_XV_pers.pdf?PHPSESSID=lhdv45671qppitudrntvnt165m2
7. Винник Н.М. Історико-правові аспекти становлення української державності в Закарпатті (1918-1939 рр.) / Н.М. Винник // Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 1. С. 237 – 240.
https://histj.oa.edu.ua/assets/files/full/n25_16/30.pdf
8. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. - перша половина VI ст. н. е.) : монографія / О.А. Гавриленко. Харків : Парус, 2006. 352 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Havrylenko_Oleksandr/Antychni_derzhavy_Pivnichnoho_Prychornomoria_bilia_vytokiv_vitchyznianoho_prava/
9. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/604659/>
10. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/video_iv_universal.php
12. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/172doc.php>
13. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734 – 1775 рр.): Навч. посібник. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. 108 с.
14. Гуржій О.І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки. –Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 80 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7596-6/978-966-02-7596-6.pdf>
15. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 1: (1648–1649 рр.) .НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський інститут українських студій (Едмонтон). К., 2012. 680 с.
Т. 2: (1650–1651 рр.). К., 2013. 704 с. Т. 3: (1651–1654 рр.): Упорядн. о. Ю. Мицик. – К., 2014. Т. 4: 1655–1658 рр. / Упорядн. о. Ю. Мицик; К., 2015. 540 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008111>

16. Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік . К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. 367 с.
17. Іванова А.Ю. Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917-1921 рр.) / А.Ю. Іванова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2015. Вип. 26. С. 52 – 60.
https://scholar.google.com.ua/citations?user=wKN_kf8AAAAJ&hl=ru
18. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права (XVIII – початок XIX ст.) / М. Кобилецький // Вроцлавсько-львівський юридичний збірник. 2011. № 2. С. 252-287.
https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/121566/PDF/02_Kobylecky_M_Mahdeburzke_prawo_w_Ukrajini.pdf
19. Ковальова С.Г. Суб'єкти правовідносин у литовсько-руському праві XIV-XV ст. / С.Г. Ковальова // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. Вип. 22. С. 114-119.
<http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/2316?mode=full>
20. Кульчицький П. Законодавство Західно-Української Народної Республіки: проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць / засн. Львів.нац. ун-т ім. І. Франка. Юридичний ф-т. 2012. Вип. 56. С. 111 – 116. <http://radnuk.info/home/24152-2013-04-15-19-47-03.html>
21. Логвиненко І.А. Гетьманат в Українській державі: сутність та особливості / І.А. Логвиненко // Право і безпека : Наук. журн. : засн. Хар. нац. ун-т внутр. справ. 2010. № 5(37). С.42 – 44.
<https://dspace.univd.edu.ua/items/2e429713-0b62-47de-a47c-7fe5c81b11d9>
22. Матвєєва Т. Право Гетьманщини у XVIII ст. Форум права. 2016. № 2. С. 114 – 123.
<https://scholar.google.com.ua/citations?user=YU0VqYQAAAAJ&hl=ru>
23. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918. URL: <http://zbruc.eu/node/14875>
24. Нариси історії української революції 1917-1921 років.: у 2 кн. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: Наукова думка, 2011. Кн. 1 / [В.Ф. Верстюк (кер.) та ін.]. 2011. 390 с.
25. Нариси історії української революції 1917-1921 років.: у 2 кн. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: Наукова думка, 2012. Кн. 2 . 2012. 464 с.
<http://resource.history.org.ua/item/0007096>
26. «Пакти і Конституції» Української козацької держави. – Львів: Світ, 2011. 440 с.: факсиміле. URL: <https://www.academia.edu/10248326/>
27. . Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев та ін. Х. : Право,

- 2008.
- Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.
https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3176/1/Khaystova_65.pdf
28. . Ромінський Є.В. Категорія рівність у праві та судочинстві Давньої Русі Княжої доби / Є.В. Ромінський // Альманах права. 2013. №4. С. 271 – 274.
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/528f8506-694c-4450-8836-cf82d7f0013b/content>
29. . Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 pp.). К, 2009. 467 с. URL: <http://histua.com/knigi/ukrainska-natsionalna-revoliutsiia>
30. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах.
 Том I Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.; Том II Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.; Том III Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн.1. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2/
31. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. У 2 кн. – Кн. 1 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.) НАНУ. Інститут історії України. К., 2018. 610 с. Кн. 2 / В. Смолій (відп. ред.), Т. Чухліб (заст. відп. ред.). К.: Інститут історії України, 2018. 580 с.
<http://resource.history.org.ua/item/0013665>
32. Худояр Л.В. Джерела права Запорозької Січі / Л.В. Худояр // Правова держава : щорічник наук. праць / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. ред.) та ін., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2015. Вип. 26. С. 35 – 43.
33. Чоп Г. П'ять спроб України оголосити незалежність: від Центральної Ради до ОУН URL: Режим доступу: URL: http://ipress.ua/articles/pyat_sprob_ukrainy_progolosyty_nezalezhnist_vid_tsentralnoi_rady_do_oun_26149.html
34. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Кліо, 2019. 1120 с. URL: <https://nashformat.ua/>.
35. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. //Укр. іст. журн.1993, №№ 4 – 9 ,11 – 12; 1994. URL: <http://www.history.org.ua/?litera&askAbout=journal>; <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10561/file.pdf>

4.1. Інформаційні ресурси в інтернеті:

1. Інститут законодавства Верховної Ради України. URL:

<http://instzak.rada.gov.ua/>.

2. Національна академія правових наук України. URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/>.

3. Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

4. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>.

5. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>.

6. http://www.twirpx.com/files/law/igp_sng/ukraine/

7. <http://www.ukrhist.at.ua/publ/35>.

8. <http://historians.in.ua/>